

СТИЛІСТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ У ПРАЦЯХ МОВознавців ХАРКІВСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ 20–30-Х РР. ХХ СТ.

ЧЕРЕМСЬКА

Ольга Степанівна,

доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри
українознавства і мовної підготовки
іноземних громадян,
Харківський національний економічний
університет імені Семена Кузнеця;
просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166,
Україна;
e-mail: olha.cheremaska@hneu.net
ORCID: 0000-0002-3360-8421

Olga

CHEREMSKA,

Doctor of Philological Sciences, Full
Professor, Head of the Department of
Ukrainian Studies and Language
Training of Foreign Citizens,
Simon Kuznets Kharkiv National
University of Economics,
9-A Nauky Av., Kharkiv, 61166,
Ukraine;
e-mail: olha.cheremaska@hneu.net

У статті систематизовано й проаналізовано стилістичну термінологію, представлену в наукових розвідках, працях із культури мови, стилістики й перекладознавства представників Харківської філологічної школи 20–30-х рр. ХХ ст. Простежено наскрізні теоретичні і практичні питання, пов'язані з виробленням термінологічного інструментарію української лінгвостилістики періоду її становлення як окремої галузі мовознавства. Дослідження конкретної терміносистеми в діахронії окреслює тенденції розбудови лінгвістичної термінології загалом.

Ключові слова: сучасна українська літературна мова, лінгвостилістика, мовний стиль, стилістичний засіб мови, стилістична термінологія, Харківська філологічна школа.

Стилістична термінологія як система своїми джерелами сягає періоду виокремлення стилістики як окремої галузі лінгвістичної науки – 20–30-х рр. ХХ ст., коли з'явилися теоретичні та лексикографічні праці, присвячені стилістиці. Одночасно розпочато дискусії з приводу термінологічних проблем. Стилістичні дослідження здійснювано за такими основними напрямками: проблеми нормування української мови; мова публіцистики; мова письменства; культура мовлення вчительства, студентства; наукова мова; дослідження мови творів (ідіостилу) окремих письменників; проблеми перекладу.

Питання культури мови науки, публіцистики й красного письменства обговорювано на сторінках періодичних видань. Згодом вони узагальнені в наукових працях, які у 20–30-ті рр. ХХ ст. представлені здебільшого в жанрі стилістичних poradників і нарисів.

Так, проблеми нормування української мови та її стилістичної диференціації порушує учень і послідовник О. Потебні, етнограф і фольклорист М. Сумцов. У *«Начерку розвитку української літературної мови»* (1918) учений зауважує, що варто поділити українську літературну мову на два великі відділи – «на мову художню і мову наукову й публіцистичну», таким чином розмежовуючи три функціональні різновиди літературної мови [Сумцов 1918: 16]. Лінгвістичні й стилістичні терміни, вжиті в цій праці, свідчать про усвідомлення вченим й інших стильових різновидів української мови та їх характерних рис: *літературна мова, художнє оброблення літературної мови, чистота літературної мови; наукова мова; мова художня, віршова художня мова, прозова художня мова; художня прозова творчість, літературні течії, напрями письменства; публіцистична мова, мова преси; політична мова, сатирична мова, лірична мова, епічна мова, побутова мова, філософична мова; фонетичні прикмети; лексичні засоби, народні слова, вирази; українська народня термінологія; вживати слово у властивому йому значенню.*

Одним із перших стилістичних досліджень, виконаних на матеріалі української літературної класики, вважають «*Уваги до сучасної української літературної мови*» (1920) О. Курило та її статтю «*Паралельні форми в українській мові, їх значення для стилю*» (1923). Підтвердженням цього є термінологія стилістики: *стилістика, стиль, сучасна літературна мова, народня мова, чуття мови, лінгвістичний смак, особливості української мови, наукова мова, літературна форма, мовне явище, конкретне значіння, контекст, синоніми синтаксичні, лексичні та фразеологічні; невластива українській мові конструкція, узус*.

Микола Гладкий, аналізуючи стилістичні особливості мови преси, схарактеризував культуромовні аспекти публіцистики та словесності. Ґрунтовно дослідивши мову газет і письменства, вказавши на низку не властивих літературній мові слів та конструкцій, мовознавець закликав письменників і журналістів активно впливати на творення *культурної української мови*. Із низки статей М. Гладкого викристалізувалися стилістичні поради, які й сьогодні є актуальними: «*Наша газетна мова*» (1928), «*Суть популярного викладу*» (1928), «*Проблема української мови*» (1928), «*Мова сучасного українського письменства*» (1930).

Учений чітко сформулював завдання практичної стилістики та окреслив її термінологічний апарат: «суть стилістичної праці робітника слова в тім, що він добирає відповідний лексичний матеріал та вкладає його в певні синтаксичні форми, вибираючи між багатьма можливостями, що йому дає грамати́ка й традиція літературної української мови, те, що найкраще пасує до обставин даного соціального побуту та допомагає якнайдокладніше з'ясувати свою думку» [Гладкий 1928: 154–155].

Термінологію стилістики, що її використовує мовознавець, узагальнено в розділі «*Стилістика як праця газетяра-журналіста*» («*Наша газетна мова*», 1928): *стилістика, стилістична праця, літературні традиції, індивідуальна творчість, мовна традиція, простота синтаксичної будови, лінгвістичні норми, норми українського культурного язика, жива мова, народня мова, народня селянська мова, українська культурна мова, літературна мова, культурний язик, загальнонаціональ-*

ний язык, українська газетна мова, мова письменства, словесні формули, фонетична гармонія, індивідуальний стиль.

Українська стилістика та синтаксис складають основне коло мовознавчих зацікавлень М. Сулими. Учений досліджував синтаксичні особливості української літературної мови: «Літературна мова в українській синтаксі» (1927), «Дещо про нормативно-мовну справу. (Вимова, наголос, синтакса)» (1928), «Проблема літературної норми в українській мові» (1928); український стилістичний синтаксис у поєднанні з лексичною семантикою та фразеологією на матеріалі українських художніх творів XIX–XX ст. у розвідці «Українська фраза. Коротенькі начерки» (1928); індивідуально стильові особливості художньої мови Т. Шевченка, Лесі Українки, А. Тесленка, М. Хвильового. Стилiстична термiнологiя М. Сулими найбільшою мірою відповідає сучасній: *українська літературна мова, сучасна літературна мова, літературна норма, народна мова, письменницька мова, наукова мова, газетно-журнальна й інтелігентська мова, нормативне правило, нормативний погляд, синтаксичні та лексично-семантичні факти української мови, літературна українська фраза, культура мови.*

Науковці зауважують, що українські мовознавці 20–30-х рр. XX ст., працюючи над кодифікацією лексичної, граматичної літературної норми української мови, не могли оминати питання стилістичної оцінки мовних явищ [Єрмоленко 2018: 15; Биби́к 2018]. Корисні стилістичні зауваги подано в додатку (Для перекладачів на українську мову) «Порадника української мови» (1922) О. Синявського. Для набуття вправності перекладу мовознавець рекомендує перечитувати кращі **зразки літературної мови**, зокрема твори П. Куліша, Б. Грінченка та С. Єфремова. Щодо лексики перекладу акцентовано на **точності** слова, яка спирається на **синонімію**; мовознавець радить більше зважати на мову, на яку перекладаєш, а не на ту, з якої здійснюється переклад [Синявський 1922: 119–122]. Стилiстична термiнологiя, наявна у наукових розвідках мовознавця, присвячених дослідженню мови творів Г. Сковороди і Т. Шевченка, характеризується почасти лексичною варіантністю: *українська літературна мова, літературна*

українська мова; сьогочасна літературна мова, сучасна літературна мова; книжній язык, книжня мова, прикмети книжньої мови, динаміка мови, давня староукраїнська традиція, живий народній язык, фонетичні прикмети, язикові прикмети, українська літературна традиція, точність слова, лексична точність, лексична чистота, лексикальний матеріал, провінціалізми, новотвори, запозичення, лексикальні льокалізми, народня лексика, слов'янізми, морфологічні риси, синтаксично-фразеологічна чистота, Шевченкова мова, народня синтакса, імітації під слов'янську мову, язикова самосвідомість Сквороди, словолад письменника, стилістичне значіння.

Засновник української лінгвостилістики Л. Булаховський вказував на стилістичне розшарування мови. З-поміж інших цінних спостережень щодо стилістичних властивостей мови важливими видаються прагнення науковця окреслити поняття стилю. «Засоби нашої мови, що припускають можливість вибору, – зауважував учений, – будучи відповідним способом використані тим, хто пише або говорить, утворюють те, що ми зємо словесним стилем» [Булаховський 1931: 353]: *авторова мова, авторський мовний стиль*. «Обґрунтування об'єкта лінгвостилістики, як зауважує С.П. Биби́к, супроводжувалося диференціацією функціональних стилів»: *тексти конфесіональні, культовий текст богослужбового характеру, письменство конфесіонального характеру, письменство церковного характеру, письменство державно-побутове, письменство світсько-державного характеру, художня мова, конфесіональна (культова) мова, канцелярська мова, актова мова* [Биби́к 2018: 30].

Вагомим науковим доробком зі стилістики української мови досліджуваного періоду є праці Л. Булаховського «*Загальний курс української мови*» (1929), «*Підвищений курс української мови*» (1929, 1931), за редакцією вченого, «*Основи мовознавства*» (1931–1932), створена у співавторстві з І. Завадовським. В «*Основах мовознавства*» окреслено основні поняття і терміни стилістики української мови, схарактеризовано *стилістичні засоби мови*, висвітлено питання *ритмомелодики, нормативності в мові, естетичну цінність мови*, виокремлено функціональні стилі, експресивну функцію мови, емоційну

цінність слова або фрази, образні слова, метафоричні значення слова, експресію, табу, евфемізми, фонетику дитячої мови, стилістичні норми.

Засадничими для української стилістики є «*Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)*» (1932) С. Смеречинського, що вийшли друком на початку тридцятих і призначені для філологів, учителів-словесників та студентства. Праця охоплює «розвідки та статті на теми переважно синтаксичні (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Об'єкт – народня мова, особливості, що характеризують українські народньо-територіяльні діалекти» [Смеречинський 1932: 6]. Мовознавець аналізує морфологічні категорії з огляду на їхні синтаксичні функції, особливості різнотипних синтаксичних конструкцій, властивих народній українській мові, значну увагу зосереджуючи на їхній *стилістичній вазі*, наголошуючи на вживанні цих конструкцій в усіх стилях, зокрема в науковому та публіцистичному. Активно вживані в цій праці поширені на той час терміни: *стилістика, літературна українська мова, українська мова сучасна, народня українська мова, жива мова українська, народньо-мовні факти, мовні особливості, характеристичні особливості, характеристичні риси, стилістична вага, прикмета української мови*.

Стилістичні явища стали об'єктом аналізу в мовознавчих і літературознавчих наукових розвідках М. Йогансена: «*Шляхи розвитку сучасної літ. укр. мови*» (1925), «*Елементарні закони версифікації (віршування)*» (1922), «*Як будується оповідання. Аналіз прозових зразків*» (1927). Мовознавець розкриває окремі питання стилістики: *література як мистецтво слова, поетична та прозаїчна мова, основні засоби милозвучності, образ-малюнок*, що, на його думку, є «найголовнішим джерелом поезії, самим істотним її елементом» [Йогансен 2009: 543], й презентує зразки стилістичного аналізу поетичного і прозового текстів.

Низка праць з теоретичних і практичних питань стилістики представлена в доробку О. Фінкеля. У статті «*Короткий вступ до теоретичної стилістики*» (1927), опублікованій у першому випускові «*Наукових записок Харківської н.-д. кафедри мовознавства*», учений визначає поняття стилю як «індивідуальне

естетичне слововживання», й розмежовує поняття *мова* і *мовлення* (*мова* і *язик*). Стилістику окреслює як науку про мову, а мову вважає не лише засобом висловлення думки, пізнання та спілкування, а й витвором мистецтва. У мові розрізняє явища конструктивні, спрямовані на забезпечення комунікативних функцій, які вивчає граматики, й естетичні, які досліджує стилістика. Саме ці явища проаналізовано в статті.

Ще однією вагомою працею мовознавця зі стилістики є стаття «Семантико-стилістичні етюди» («Наукові записки Харківської н.-д. кафедри мовознавства», 1929, вип. 2). Автор зосереджує увагу на зміні семантики слова та причинах, що її викликають, на зіставленні попереднього й нового значень, а також на евфемізмах, іронії, ономасії та ін. Питання мови і стилю є ключовими в статті «Майстерність “Конотопської відьми”» (1928) й у працях, присвячених перекладу: «Г.Ф. Квітка – перекладач власних творів» (1929), «Теорія й практика перекладу» (1929).

Вагомим здобутком, на наш погляд, є теоретичні праці автора з перекладознавства, які значною мірою прислужилися стилістиці. Основним критерієм якості перекладу О. Фінкель вважає *стилістичну адекватність*, і тому чи не найбільше уваги у своїх працях приділяє стилістичним засобам перекладу, які слугують, на його думку, «визначенню якості точности та ступеня художности перекладу українською мовою» [Олександр Фінкель 2007: 57]. Цьому сприяє і врахування таких категорій та понять стилістики: *теоретична стилістика, чиста ідеальна стилістика, стилістика твору, стиль автора, стилістичний елемент, стилістичні компоненти, стилістичні відміни, стилістичні відміни оригіналу, адекватні стилістичні засоби, стилістичне переосмислення, стилістична адекватність, збереження чужої стилістики*.

Основна проблема перекладу, за О. Фінкелем, – це проблема жанру і слова: *прозовий (нехудожній переклад, науковий, діловий); поетичний, художній, віршований і невіршований переклад, віршові твори, прозаїчні твори, зразки літературних шкіль, псевдоклясична і романтична теорія перекладу, точність перекладу, мистецтво перекладу; проблема перекладу, проблема слова, переклад-імітація, переклад-стилізація,*

еклектичний метод; загальна авторова поетика, тропи, парафрази, ампліфікації, опущення, евфонія, рима, ритм, ідіоми, римовані та ритмічні уривки; лексичні реєстри, семантика, синонімія; передача архаїзмів, неологізмів, діалектизмів, барбаризмів оригіналу; синтактичні явища, синтаксичні особливості, синтаксичні форми.

На переконання мовознавця, «...переклад є не тільки відтворювання чистої ідеальної стилістики, а завжди сприймання чужої культури» [Олександр Фінкель 2007: 55]; «...точність перекладу є поняття комплексне, яке складається з елементів технічного відтворювання деяких структурних моментів твору та з елементів передачі моментів культурного характеру» [там само]. З огляду на зазначене, він актуалізує такі поняття: *формальні ознаки людських мов, явища позамовні, сприймання чужої культури, збереження духу цілого твору, соціально-культурний характер, переосмислення змісту, історичні реалії, місцевий колорит, часовий колорит, мовні функції, граматичальний характер, тобто різниця в структурі мов.*

Окрім названих праць, у яких питання стилістики висвітлено дотично до питань культури мови та перекладу, наприкінці 20-х – на початку 30-х років з'являються й теоретичні розвідки із загальної стилістики (Т. Зайцева «*Стилістичне значення генітива приналежності присвійних прикметників*», 1930), а також систематичні курси. Щоправда, з останніх можна назвати лише працю Б. Ткаченка «*Нарис української стилістики*», що вийшла впродовж 1930 р. у вигляді п'яти окремих лекцій-брошур (загальний обсяг – близько 10 друкованих аркушів) за редакцією Л. Булаховського. Вона була першою загалом вдалою спробою систематичного викладу питань української стилістики.

Вагомим здобутком автора цієї праці було те, що він досягнув принципи й підходи західноєвропейської стилістики, зокрема відому на той час працю швейцарського лінгвіста Ш. Баллі, а також напрацювання зі слов'янського мовознавства. Актуальними на сьогодні є положення праці Б. Ткаченка: визначення предмету вивчення та завдань стилістики як лінгвістичної дисципліни: «Стилістика вивчає індивідуальну мову з семантичного погляду... Вона має з семантичного погляду вивчати до-

бір (систему) висловних засобів, властивих мовній одиниці чи мовній групі в їх розмаїтих мовних функціях» [Ткаченко 1929–1930?, I: 6–8]; основне завдання стиліста щодо мови художнього твору вчений убачає у відповіді на два запитання: *чому він так сказав і що мав на увазі; для чого він так сказав і що саме хотів цим висловити*); окреслення термінологічного апарату лінгвостилістики: *стиль, індивідуальна мова, селянська мова, мова літературна (нормальна мова, спільна мова, спільно-нормальна мова), літературне мовлення, поняття літературної норми, групові стилі, висловні засоби, функціональні відміни (лексичні, синтаксичні)*; обґрунтування доцільності вживання терміна *літературна мова* на відміну від інших термінів; виокремлення індивідуальних і функціональних стилів української мови та їх характеристика; з'ясування відповідності назв окремих понять їх змістові [Черемська 2017].

Праці мовознавців Харківської філологічної школи 20–30-х рр. ХХ ст. засвідчують тезу про «синтетичний характер» стилістичних досліджень, що поєднували «опис фонетичних, лексичних, граматичних, фразеологічних одиниць із виявленням їх стилістичних значень, наявних у конкретному використанні, у зіставленні паралельних мовних форм. Фіксація стилістичних значень у нормативних курсах української мови, у численних практичних порадниках була ознакою динамічної природи літературної норми, її часопросторового оцінювання» [Єрмоленко 2018: 16].

Під час аналізу стилістичних термінів, уживаних у працях мовознавців 20–30-х рр. ХХ ст., простежено й такі характерні особливості цього періоду: 1) неусталеність термінології; 2) варіантність у термінологічній системі стилістики; 3) послідовне вживання лексеми *мова* в терміносполуках, а також використання іменника *язик* і похідних від нього.

Отже, вагомими здобутками вчених стало обґрунтування стилістики як окремої навчальної дисципліни, визначення основних її понять, систематизація мовних явищ за окремими функціональними стилями й за носіями відповідних мовних властивостей; формулювання практичних порад щодо вживання лексичних груп, фразеологізмів, граматичних форм; аналіз ідіостильових рис творів української літературної класики.

Бибик С. Леонід Арсенійович Булаховський: біля витоків української лінгвостилістики. *Культура слова*. 2018. Вип. 89. С. 27–39.

Булаховський Л.А. Основи мовознавства. Лекції III–IV: Стилiстичні засоби мови. Харків, 1931. С. 36–60.

Гладкий М. Наша газетна мова. Харків: ДВУ, 1928. URL: <http://elib.nplu.org/object.html?id=9706>

Єрмоленко С. Стилiстика – механiзм формування і розвитку лiтературної мови. *Культура слова*. 2018. Вип. 89. С. 13–26.

Йогансен М. Вибрані твори. Упоряд. Р. Мельникiв. Київ: Смолоскип, 2009.

Курило О. Уваги до сучасної української лiтературної мови. Київ: Вид-во С. Павличко, 2004.

Олександр Фiнкель – забутий теоретик українського перекладознавства. За ред. Л.М. Черноватого, В.І. Карабана. Вінниця: Нова книга, 2007.

Синявський О. Порадник української мови. Харків – Берлін – Нью-Йорк: Космос, 1922.

Смерчинський С. Нариси з української синтакси в зв'язку з фразеологією та стилістикою. Харків: Радянська школа, 1932.

Сулима М. Українська фраза: Коротенькі начерки. Харків: Рух, 1928. URL: <https://t2u.org.ua/node/186>

Сумцов М.Ф. Начерк розвитку української лiтературної мови. Харків: Союз, 1918.

Ткаченко Б. Декілька слів про завдання і предмет стилістики. Лекція I. *Нарис української стилістики (у 5 лекціях)*. За ред. Л. Булаховського. Харків, 1929–1930?

Черемська О. Потракткування понять «літературна мова», «нормативність» у «Нарисі української стилістики» Бориса Ткаченка. *Культура слова*. 2017. Вип. 87. С. 91–105.

REFERENCES

Bybyk, S. (2018). Leonid Arseniyovych Bulakhovskiy: from the sources of Ukrainian linguistics. *Culture of the Word*, 89, 27–39 (in Ukr.).

Bulakhovskiy, L.A. (1931). Fundamentals of Linguistics. Lecture III–IV. Stylistics means of speech. Kharkiv, 36–60 (in Ukr.).

Hladkyi, M. (1928). Our press Language. Kharkiv (in Ukr.).

Yermolenko, S. (2018). Stylistics – mechanism for the formation and development of literary language. *Culture of the Word*, 89, 13–26 (in Ukr.).

- Johansen, M. (2009). Selected works. R. Melnykiv, ed. Kyiv (in Ukr.).
- Kurylo, O. (2004). Attention to contemporary Ukrainian literary language. Kyiv (in Ukr.).
- Chernovatyi, L.M., Karaban, V.I. (Eds.). (2007). Oleksander Finkel – the forgotten theoretician of Ukrainian translation studies. Vinnytsia (in Ukr.).
- Syniavskyi, O. (1922). Ukrainian language advisor. Kharkiv – Berlin – New-York (in Ukr.).
- Smerechynskyi, S. (1932). Essays on Ukrainian syntax in connection with phraseology and stylistics. Kharkiv (in Ukr.).
- Sulyma, M. (1928). Ukrainian phrase: Short sketches. Kharkiv. URL: <https://r2u.org.ua/node/186> (in Ukr.).
- Sumtsov, M. (1918). An outline of the development of the Ukrainian literary language. Kharkiv (in Ukr.).
- Tkachenko, B. (1929–1930?). A few words about the tasks and the subject of stylistics: Lecture 1. *Essay on Ukrainian Stylistics* (in 5 lectures). Kharkiv (in Ukr.).
- Cheremska, O. (2017). Interpretation of the concepts of «literary language» and «normativity» in Boris Tkachenko’s “Essay on Ukrainian Stylistics”. *Culture of the Word*, 87, 91–105 (in Ukr.).

Статтю отримано 10.12.2022

Olga Cheremska

STYLISTIC TERMINOLOGY IN THE WORKS OF LINGUISTS OF THE KHARKIV PHILOLOGICAL SCHOOL IN THE 20S–30S OF THE 20TH CENTURY

The article systematizes and analyzes the stylistic terminology presented in scientific studies, works on language culture, stylistics, and translation studies by representatives of the Kharkiv Philological School of the 20s-30s of the 20th century. Cross-cutting theoretical and practical issues related to the development of the terminological tools of Ukrainian linguistic stylistics during the period of its formation as a separate branch of linguistics are traced. The relevant stylistic categories relied on by researchers of the language and style of Ukrainian classical writers, the language of science and journalism are noted: modern literary

language, living language, folk language, sense of language, linguistic taste, peculiarities of the Ukrainian language, scientific language, artistic language, language of the press, literary norm, literary form, verbal formulas, linguistic phenomenon, specific meaning, context, synonyms, construction not characteristic of the Ukrainian language, *uzus*. Emphasis is placed on the fact that in the works of M. Sumtsov, O. Kurylo, O. Siniavskiyi, M. Hladkyi, M. Sulyma, M. Johansen, S. Smerechynskiyi, L. Bulakhovskiyi, B. Tkachenko, O. Finkel, the terms and facts of the language in the broad context of other languages, with the involvement of foreign language counterparts. Underscored the advantage of studying stylistic means in practical terms as an additional characteristic of lexical, phraseological, grammatical phenomena, as a means of diversification, development of general literary norms. The characteristic features of this period are noted: 1) the instability of terminology, 2) the presence of variants in the terminological system of stylistics, 3) the consistent use of the lexemes language and language in term compounds. Substantial achievements of scientists were the justification of stylistics as a separate educational discipline, the definition of the main concepts of stylistics, the systematization of linguistic phenomena according to separate functional styles and according to the carriers of the corresponding linguistic properties; formulation of practical advice on the use of lexical groups, phraseological units, grammatical forms; analysis of idiosyncratic features of Ukrainian literary classics. The study of a specific terminological system in diachrony outlines the trends in the development of linguistic terminology in general.

Key words: literary language of the Ukrainian, linguistic stylistics, linguistic style, means of speech, stylistic terminology, Kharkiv linguistic school.